

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАТЕВИХ ВІДМІННОСТЕЙ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

Зеленська З.П. Дослідження статевиx відмінностей комунікативних умінь учнів основної школи. У статті викладено результати теоретичного та емпіричного дослідження особливостей прояву статевиx відмінностей комунікативних умінь в учнів 6–7-х класів основної школи. Встановлено, що хлопці мають більше емоційних бар'єрів у спілкуванні і їм складніше керувати власними емоціями, ніж дівчатам. У дівчат краще розвинені емпатія до тварин, до дітей, до художніх творів, емпатійні тенденції та комунікативні якості. Також зазначено, що переважна більшість опитаних учнів мають низький рівень потреби у спілкуванні, що потребує врахування при розробці психокорекційної програми.

Ключові слова: емпатія, емоційний бар'єр, підлітки, статеві відмінності, учень основної школи, комунікативні уміння, комунікативний контроль.

Зеленская З.П. Исследование половых различий коммуникативных умений учащихся основной школы. В статье изложены результаты теоретического и эмпирического исследования особенностей проявления половых различий коммуникативных умений у учащихся 6-7-х классов основной школы. Установлено, что мальчики имеют больше эмоциональных барьеров в общении и им сложнее управлять собственными эмоциями, чем девочкам. У девочек лучше развиты эмпатия к животным, к детям, к художественным произведениям, эмпатийные тенденции и коммуникативные качества. Также отмечается, что подавляющее большинство опрошенных учеников имеют низкий уровень потребности в общении, что требует учёта при разработке психокоррекционной программы.

Ключевые слова: эмпатия, эмоциональный барьер, подростки, половые различия, ученик основной школы, коммуникативные умения, коммуникативный контроль.

Постановка проблеми. Комунікація є однією з важливих форм активності особистості, без якої неможливі діяльність, пізнання, рефлексія тощо. Це обмін інформацією, на основі якої особистість приймає рішення та доводить його до інших. Продуктивність пізнавальної і мисленнєвої діяльності учня значною мірою залежить від особливостей його спілкування та рівня сформованості комунікативних умінь.

Комунікативні уміння визначаються як один із видів спеціальних умінь, пов'язаних з уміннями сприймати, відтворювати і створювати усні і письмові висловлювання. Недостатнє теоретичне та практичне опрацювання питання особливостей розвитку та прояву статевиx відмінностей комунікативних умінь в учнів основної школи зумовили актуальність дослідження.

Аналіз останніх публікацій. Ідея спілкування, як одного з найважливіших факторів розвитку особистості, знайшла своє відображення в працях Л.С. Выготского, О.М. Леонтьева, Б.Г. Ананьева, О.Р. Лурія, В.М. Мясищева, О.О. Бодалева, Б.Ф. Ломова, А.В. Петровского та інших. Основні тенденції, а також різні підходи до вирішення

проблеми розвитку комунікативних умінь розглянуті в численних психологічних дослідженнях В.А. Кан-Калика, Л.А. Петровской, Г.М. Андреевой.

Л.А. Петровская вирізняє такі види спілкування як творче і репродуктивне, глибоке і поверхневе, маніпулятивне і суб'єктивне [3, с. 16]. Розвинене спілкування має тісно пов'язані грані: спілкування на суб'єкт-об'єктній основі та на суб'єкт-суб'єктній основі [3, с. 24].

Першоосновою аналізу особливостей розвитку комунікативних умінь може бути структура спілкування, запропонована Г.М. Андреевою, яка виділяє в спілкуванні три головні складові – комунікативну (обмін інформацією), інтерактивну (взаємодія) та перцептивну (розуміння людини людиною) [1].

Спираючись на трактування поняття «умінь», сформульовані різними авторами, визначимо уміння, як головну характеристику навчальної діяльності школяра, що включає разом з ним знання і навички, як освоєний суб'єктом спосіб виконання дії. Для класифікації комунікативних умінь і визначення психолого-педагогічних особливостей їх формування в учнів основної школи нами проаналізовано класифікації комунікативних умінь таких науковців, як Г.К. Селевко, Д.В. Татьянченко, С.Г. Ворощиков, О.В. Мудрик, Л.А. Петровская, Р.С. Немов, Г.М. Андреева, А.Л. Солдатченко.

Класифікація комунікативних умінь у різних авторів відрізняється критерієм, за яким вона здійснювалася. Найчастіше використовуються такі критерії, як психологічні особливості, інформаційні процеси, види інформації, джерела інформації [5].

Т.В. Драгунова, А.Н. Маркова, Д.І. Фельдштейн [6], Д.Б. Ельконин [7] та інші сходяться у визнанні того великого значення, яке має для підлітків спілкування з однолітками, оскільки воно знаходиться в центрі життя підлітка та багато в чому визначає всі інші сторони його поведінки і діяльності. У процесі спілкування в підлітків можуть виникати різні труднощі та проблеми, одна з головних причин яких – неефективні комунікації [4].

Важливими психологічними характеристиками міжособистісного спілкування є емпатія та афіліація. Емпатія – емоційний відгук людини на переживання інших людей, що виявляється як у співпереживанні, так і в співчутті [2]. Одним із складників емпатії є емпатійне розуміння, що має свою специфіку та розглядається як продукт соціалізації особистості, що формується у взаємодії афективних, когнітивних і дієвих компонентів [8, с. 22].

Афіліація – емоційний зв'язок людини з іншими людьми, що характеризується взаємним прийняттям та прихильністю. В окремих випадках під афіліацією розуміють потребу в спілкуванні. Емпатія та афіліація пов'язані між собою та залежать від таких чинників як стать, вік, емоційний досвід, взаємовідносини тощо.

Актуальність дослідження визначається необхідністю поглиблення розуміння зв'язку особливостей спілкування учнів основної школи, розвитку їх комунікативних умінь та труднощів, які виникають у них в процесі спілкування.

Формулювання мети і завдань статті. Метою статті є емпіричне дослідження психологічних особливостей комунікативних умінь учнів основної школи та визначення їх статевої відмінностей.

Для досягнення даної мети необхідно було вирішити такі завдання:

- визначити рівень полікомунікативної емпатії;
- визначити рівень комунікативного контролю;

- дослідити потребу у спілкуванні;
- виявити емоційні бар'єри спілкування;
- виявити статеві відмінності комунікативних умінь в учнів основної школи.

Виклад методики і результатів досліджень. У дослідженні взяли участь 106 учнів 6-х і 7-х класів Києво-Печерського ліцею № 171 «Лідер», з яких 66 осіб – хлопці, а 40 – дівчата. Для виконання завдань дослідження було застосовано такий психодіагностичний інструментарій: методика «Діагностики рівня полікомунікативної емпатії» (за І.М. Юсуповим) [8]; методика «Діагностики комунікативного контролю» (за М. Шнайдером); методика «Дослідження комунікативних якостей школяра» («Потреба у спілкуванні» за О.М. Орловим); методика «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (за В.В. Бойко).

Аналіз результатів дослідження за методикою «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» (за І.М. Юсуповим) показав, що 0,9% учнів нашої вибірки мають дуже низький рівень розвитку емпатії і 27,3% - низький рівень. Тобто ці учні схильні відчувати суттєві труднощі у встановленні контактів з оточуючими, їм некомфортно в гучних компаніях, для них незрозумілі емоційні прояви зі сторони оточуючих, їм важко першими розпочинати розмову, особливо з незнайомими людьми, а їх взаємини з оточуючими часто є занадто формалізованими, побудованими за статусно-рольовим принципом. Переважна більшість опитаних учнів, а саме – 65,1% мають середній рівень розвитку емпатії, що вказує на те, що у взаєминах із людьми вони здебільшого міркують про них насамперед за вчинками, менше цікавлячись мотивами останніх і тримають виявлення своїх емоцій під контролем. Вони є уважними до співрозмовника, намагаються зрозуміти, що стоїть за його словами, однак при зайвому виявленні ним почуттів можуть втрачати терпіння. У них немає розкнутості почуттів, що заважає повноцінному сприйняттю оточуючих та є перешкодою у становленні повноцінних взаємин співробітництва з іншими. 6,7% учнів, що взяли участь у нашому дослідженні, продемонстрували високий рівень розвитку емпатії. Саме такі учні здатні з непідробним інтересом ставитися до людей, їм подобається «читати» інших, заглядати в їх майбутнє, Вони емоційно чуйні, швидко встановлюють контакти та знаходять спільну мову з іншими, намагаються не допускати конфліктів, знаходити компромісні рішення. Їх цінують за щиросердність, вони здатні добре переносити критику на свою адресу, в оцінці подій більше довіряють своїм почуттям, надають перевагу роботі з людьми, ніж поодинці.

За аналізом результатів, отриманих за методикою «Діагностика комунікативного контролю» (за М. Шнайдером), було визначено, що 12,3 % учнів нашої вибірки мають низький рівень комунікативного контролю, тобто вони схильні до високого рівня проявів імпульсивності у спілкуванні, відкритості, розкнутості, їх поведінка може мало змінюватися незалежно від ситуації спілкування і не завжди співвідноситься із поведінкою інших людей. 50,9% опитаних учнів мають середній комунікативний контроль, що вказує на їх щирість у спілкуванні і ставленні до інших, але зазвичай вони можуть бути стриманими в емоційних проявах. 36,8% учнів продемонстрували високий рівень комунікативного контролю, що вказує на їх здатність слідкувати за собою і управляти проявами своїх емоцій.

Аналіз дослідження рівня розвитку потреби у спілкуванні за методикою «Дослідження комунікативних якостей школяра» («Потреба у спілкуванні» за О.М. Орловим), показав, що тільки 3,8% опитаних учнів мають високий рівень розвитку

потреби у спілкуванні, 6,6% учнів мають середній рівень розвитку потреби у спілкуванні. Низький рівень потреби у спілкуванні зафіксовано у 28,3% учнів, а переважна більшість школярів – 61,3% продемонстрували дуже низький рівень потреби у спілкуванні. Безперечно, такі результати потребують уваги та врахування як в умовах педагогічного процесу, так і при розробці психокорекційної програми.

Аналіз результатів дослідження за методикою «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (за В.В. Бойко) виявив, що у 14,1 % досліджуваних емоції, зазвичай, не заважають спілкуватися з іншими, емоційні бар'єри у спілкуванні у них практично не виникають. У 32,1 % учнів нашої вибірки спостерігаються деякі емоційні проблеми в повсякденному спілкуванні. У 42,5% досліджуваних «щоденні» емоції певною мірою ускладнюють взаємодію з людьми, а у 11,3% - емоції шкодять встановленню контактів з оточуючими. Можливо, цій категорії учнів притаманні якісь дезорганізуючі реакції чи стани. Отримані дані свідчать, що переважній більшості досліджуваних учнів необхідно навчитися усвідомлювати власні емоції і навчитися їх регулювати.

Обробка експериментальних даних здійснювалась з використанням методів математичної статистики за допомогою комп'ютерної програми SPSS версії 23.00 (Statistical Package for the Social Science for Windows). Оскільки експериментальні дані не відповідають нормальному розподілу, для визначення статевих відмінностей комунікативних умінь в учнів основної школи використовувався непараметричний U-критерій Манна-Уїтні. Для визначення взаємозв'язків між досліджуваними параметрами було застосовано процедуру кореляційного аналізу (коефіцієнт кореляції Пірсона (r)).

Статеві відмінності показників за методикою «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» (за М. Юсуповим) в учнів основної школи наведені у таблиці 1.

Таблиця 1.

Статеві відмінності показників полікомунікативної емпатії в учнів основної школи

№	Шкали	хлопці	дівчата	U-критерій Манна-Уїтні
1	Прояв емпатії до батьків	52,35	55,40	U=1244,0 p=0,62
2	Прояв емпатії до тварин	48,55	61,66*	U=993,5 p≤0,05
3	Прояв емпатії до людей похилого віку	53,57	53,39	U=1315,5 0 p=0,98
4	Прояв емпатії до дітей	46,49	65,06*	U=857,5 p≤0,05
5	Прояв емпатії до художніх творів	47,79	62,93*	U=943,0 p≤0,05
6	Прояв емпатії до незнайомих людей	49,48	60,14	U=1054,5 0 p=0,08
7	Емпатійні тенденції	47,57	63,29*	U=928,5 p≤0,05

Отже, ми бачимо, що показники дівчат нашої вибірки є значно вищими на рівні $p \leq 0,05$ ніж у хлопців за шкалами «прояв емпатії до тварин», «прояв емпатії до дітей», «прояв емпатії до художніх творів» та значно вищими в них є загальні емпатійні тенденції.

Кореляційні зв'язки (коефіцієнт кореляції (r) Пірсона) показників за методикою «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» (за М. Юсуповим) із статтю учнів наведено у таблиці 2.

Таблиця 2.

Кореляційні зв'язки показників полікомунікативної емпатії» (за І.М. Юсуповим) із статтю учнів

	Шкали	Кореляція	Стать
1.	Прояв емпатії до тварин	Кореляція Пірсона Знач. (двостороння)	,214* ,027
2.	Прояв емпатії до дітей	Кореляція Пірсона Знач. (двостороння)	,283** ,003
3.	Прояв емпатії до художніх творів	Кореляція Пірсона Знач. (двостороння)	,249* ,010
4.	Прояв емпатії до незнайомих людей	Кореляція Пірсона Знач. (двостороння)	,217* ,025
5.	Емпатійні тенденції	Кореляція Пірсона Знач. (двостороння)	,304** ,002

Ми бачимо, що показники за шкалами «прояв емпатії до дітей» і «емпатійні тенденції» мають значущі відмінності на рівні $p \leq 0,01$, а за шкалами: «прояв емпатії до тварин», «прояв емпатії до художніх творів», «прояв емпатії до незнайомих людей» мають значущі відмінності на рівні $p \leq 0,05$ залежно від статі учнів нашої вибірки, що може пояснюватися перш за все гендерними особливостями учнів та умовами їхньої соціалізації.

Статеві відмінності показників за методикою «Діагностика комунікативного контролю» (за М. Шнайдером) і «Дослідження комунікативних якостей школяра» («Потреба у спілкуванні» за О.М. Орловим в учнів основної школи наведено у таблиці 3.

Таблиця 3.

Статеві відмінності показників комунікативного контролю та комунікативних якостей в учнів основної школи

№	Показник	хлопці	дівчата	U-критерій Манна-Уїтні
1.	Комунікативний контроль	55,06	50,93	U=1217,0 $p=0,49$
2.	Комунікативні якості	47,43	63,51*	U=919,5 $p \leq 0,05$

Як ми бачимо, показники комунікативних якостей у дівчат нашої вибірки є значно вищими на рівні $p \leq 0,05$ ніж у хлопців.

Таблиця 4.

Кореляційні зв'язки показників за комунікативних якостей і емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» із статтю учнів

	Показники	Кореляція	Стать
1.	Комунікативні якості	Кореляція Пірсона Знач. (двостороння)	,242* ,012
2.	Невміння керувати емоціями	Кореляція Пірсона Знач. (двостороння)	-,243* ,012
3.	Загальна сума емоційних бар'єрів	Кореляція Пірсона Знач. (двостороння)	-,305** ,001

Як ми бачимо в таблиці 4, показники комунікативних якостей мають кореляційний зв'язок на рівні $p \leq 0,05$ із статтю досліджуваних, що підтверджує те, що у дівчат вони

розвинені краще, ніж у хлопців нашої вибірки. А от показники «невміння керувати емоціями» і загальна сума емоційних бар'єрів мають негативні кореляційні зв'язки із статтю досліджуваних.

Статеві відмінності показників за методикою «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» в учнів основної школи наведено в таблиці 5.

Таблиця 5.

Статеві відмінності показників емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні в учнів основної школи

№	Показник	хлопці	дівчата	U-критерій Манна-Уїтні
1	Невміння керувати емоціями	59,21*	44,08	U=943,0 p≤0,05
2	Неадекватний прояв емоцій	55,91	49,53	U=1161,0 p=0,26
3	Негнучкість та невиразність емоцій	54,96	51,09	U=1223,5 p=0,68
4	Домінування негативних емоцій	55,77	49,75	U=1092,5 p=0,51
5	Небажання зближуватися з людьми	55,60	50,04	U=1170,0 p=0,30
6	Загальна сума емоційних бар'єрів	60,53*	41,90	U=856,0 p≤0,05

Як ми можемо бачити, в хлопців нашої вибірки за шкалами «невміння керувати емоціями» і «загальної суми емоційних бар'єрів» показники є значно вищими, ніж у дівчат на рівні $p \leq 0,05$. Тобто, хлопцям нашої вибірки емоційні бар'єри шкодять встановленню контактів з оточуючими, можливо, що їм більш притаманні дезорганізуючі реакції чи стани, ніж дівчатам.

Кореляційний аналіз показників комунікативних умінь учнів нашої вибірки також вказує на зв'язок показників комунікативного контролю із проявом в них емпатії до художніх творів ($r=0,24$; $p \leq 0,05$). Тобто, чим вищим є комунікативний контроль, як здатність слідкувати за собою і управляти проявом своїх емоцій, тим вищого рівня в них є прояв емпатії до художніх творів і навпаки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, спілкування має велике значення для учнів основної школи, оскільки воно знаходиться в центрі їхнього життя, багато в чому визначає всі інші сторони їх поведінки і діяльності. Важливими психологічними характеристиками міжособистісного спілкування в підлітковому віці є емпатія та афіліація.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що хлопці мають більше емоційних бар'єрів у спілкуванні і їм складніше керувати власними емоціями, ніж дівчатам. У дівчат краще, ніж у хлопців, розвинені емпатія до тварин, до дітей, до художніх творів, емпатійні тенденції та комунікативні якості. Також було визначено, що переважна більшість учнів основної школи має низьку потребу у спілкуванні, що потребує врахування при розробці психокорекційної програми.

Аналіз результатів дослідження вказує на необхідність корекційної роботи з учнями основної школи, спрямованої на підвищення в них рівня прояву емпатійних тенденцій, формування навичок саморегуляції у спілкуванні і підвищення потреби у спілкуванні, а

також забезпечення психологічних умов подолання й попередження емоційних бар'єрів в міжособистісному спілкуванні.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці психокорекційної програми, спрямованої на розвиток комунікативних умінь в учнів основної школи.

Список використаних джерел

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 376 с.
2. Гаврилова Т.П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии. Исторический обзор и современное состояние проблемы // Вопросы психологии. 1975. №2. - С. 147-156.
3. Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л.А. Петровская. – М.: Изд-во МГУ, 1989. –216 с.
4. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М. Г. Ярошевского. - 2-е изд. испр. И доп. - М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
5. Тищенко В. А. Формирование коммуникативных умений учащихся средствами информатики // Информатика и образование / В. А. Тищенко. – 2006. – № 5. – С. 114-119.
6. Фельдштейн Д.И. Психология взросления: структурно-содержательные характеристики процесса развития личности: Избранные труды. – М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 1999. - 672 с.
7. Эльконин Д.Б., Драгунова Т.В. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков, - М.: Просвещение, 1967. – 360 с.
8. Юсупов И.М. Психология эмпатии (Теоретические и прикладные аспекты): Дис... д-ра. психол. наук. / И.М. Юсупов. – С.-Петербург. Гос. Ун-т. – СПб., 1995. – 252 с.

References transliterated

1. Andreeva G.M. Social'naja psihologija / G.M. Andreeva. – М.: Aspekt Press, 1996. – 376 s.
2. Gavrilova T.P. Ponjatie jempatii v zarubezhnoj psihologii. Istoricheskij obzor i sovremennoe sostojanie problemy. // Voprosy psihologii. 1975. №2. - S. 147-156.
3. Petrovskaja L.A. Kompetentnost' v obshhenii. Social'no-psihologicheskij trening / L.A. Petrovskaja. – М.: Izd-vo MGU, 1989. –216 s.
4. Psihologija. Slovar' / Pod obshh. red. A.V. Petrovskogo, M.G. Jaroshevskogo. - 2-e izd. ispr. I dop. - М.: Politizdat, 1990. – 494 s.
5. Tishhenko V. A. Formirovanie kommunikativnyh umenij uchashhihsja sredstvami informatiki // Informatika i obrazovanie / V. A. Tishhenko. – 2006. – № 5. – S. 114-119.
6. Fel'dshtejn D.I. Psihologija vzroslenija: strukturno-soderzhatel'nye harakteristiki processa razvitija lichnosti: Izbrannye trudy. – М.: Moskovskij psihologo-social'nyj institut: Flinta, 1999. - 672 s.
7. Jel'konin D. B., Dragunova T. V. Vozrastnye i individual'nye osobennosti mladshih podrostkov, - М.: Prosveshhenie, 1967. – 360 с.
8. Jusupov I. M. Psihologija jempatii (Teoreticheskie i prikladnye aspekty): Dis... d-ra. psihol. nauk. / I.M. Jusupov. – S.-Peterb. Gos. Un-t. – SPb., 1995. – 252 s.

Zelenska Z.P. Exploring the gender differences in communication skills of primary school students. The article represents the results of an empirical study aimed at determining the gender differences in communication skills of primary school students. The communication has a great importance to primary school students because it is in the center of their lives, defining all other aspects of their behavior and activities in many ways. Empathy and affiliation are important psychological characteristics of interpersonal communication in adolescence.

It was found in the study that boys have more emotional barriers to communication and find it more difficult to manage their emotions than girls. Girls are more developed than boys with empathy for animals, for children, for works of art, for empathic tendencies and communicative qualities. It was

also determined that the vast majority of primary school students have a low need for communication, which needs to be considered when developing a psycho-correction program.

The analysis of the obtained results indicates the necessity of corrective work with the pupils of primary school, aimed at increasing in them the level of manifestation of empathetic tendencies, the formation of self-regulation skills in communication and increasing the need for communication, as well as providing psychological conditions for overcoming and prevention emotional barriers to interpersonal communication.

The prospects for further research are to develop a psycho-correction program aimed at developing communication skills in primary school students.

Keywords: empathy, emotional barrier, teenager, gender differences, primary school student, communication skills, communicative control.